

BRANKO MILETIĆ KAO PROUČAVALAC CRNOGORSKIH GOVORA

Adnan Čirgić

The author of this text reflects on the contribution that Branko Miletić gave to the research of the Montenegrin dialects. Apart from three relatively short, but substantial reports on this topic, Miletić has obliged the Montenegrin dialectology with a monograph on the Crmnica dialect, which still serves as an example for the research and description of our dialects. Unfortunately, his handwritten legacy hides an unpublished monograph on the accent system of the Crmnica dialect as well as other unpublished studies. Since he was politically unfit after the Second World War, Miletić probably had no means to publish these works.

Među značajnim izvanjcima koji su se bavili ispitivanjem crnogorskih govora jedno od čelnih mjesta pripada Branku Miletiću. O crnogorskim govorima objavio je četiri teksta – tri kraća izvještaja i jednu opsežnu studiju o crmničkome govoru. No njegova monografija o Crmnici izašla je u nevrjeme, uoči samoga Drugoga svjetskoga rata, pa zato nije dostojno ni ocajenjena, a u poratno doba pao je u nemilost. Stoga vjerovatno i nije uspio objaviti sve studije o crnogorskim govorima koje je planirao (i, kako se čini, bio završio). A i u bibliografiji Crmnice

omaškom je zaboravljeno da se evidentira jedna od najznačajnijih knjiga o Crmnici – monografija Branka Miletića.¹

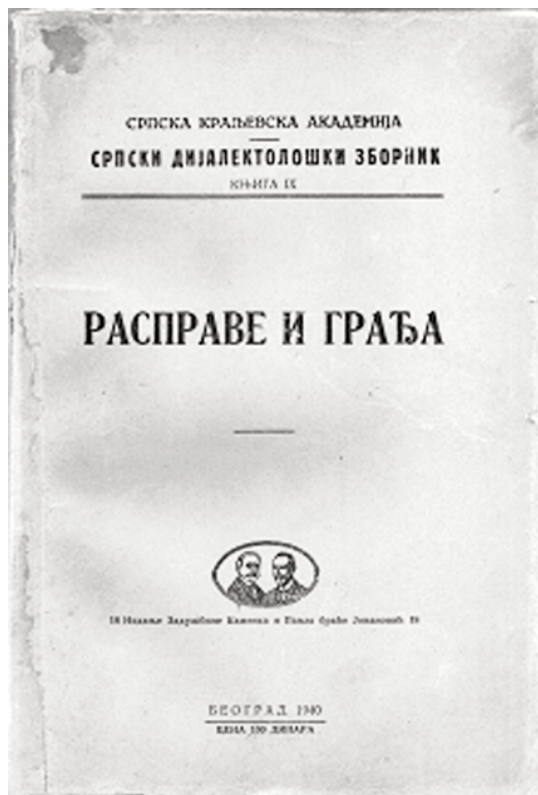
Mora da je poslijeratna nemilost u koju je pao Branko Miletić uslovila da je gotovo nemoguće naći kakvih bližih podataka iz njegove biografije, pa čak i njegovu fotografiju. U nedavnome bio-bibliografskom tekstu o Miletiću autori Marina Jurišić i Dragoljub Petrović ističu: „Kada je Uredništvo *Srpskog biografskog rečnika* zamolilo drugog autora ovoga priloga da za njih pripremi tekst odrednice o Branku Miletiću, pokazalo se da o tome uglednom lingvisti, osim nekoliko uzgrednih pomena u literaturi, nije bilo nigde nikakvih podataka i samo je *Mala enciklopedija Prosveta* (1978) o njemu zabeležila sledećih nekoliko redova: ‘Miletić Branko (1900–1949), lingvist, prof. Filozofskog fakulteta u Beogradu; bavio se eksperimentalnom fonetikom i dijalektologijom; pisao je na francuskom, nemačkom i češkom jeziku. Gl. radovi: *O intonacijama u štokavskom dijalektu* (na češkom), *Izgovor srpskohrvatskih glasova*, *Crmnički govor* i dr.’ Te su nam knjige bile dobro poznate, znali smo i mnoge druge sitnije činjenice iz Miletićeve biobibliografije, ali o njegovom životu – ništa više od mutnog podatka da ‘potiče, odnekud, iz Slavonije’“.² Biografske podatke za ovaj osvrt mi smo koristili iz citiranoga teksta Marine Jurišić i Dragoljuba Petrovića.³

Branko Miletić rođen je 19. juna 1900. godine u Osijeku. Majka mu je bila Melanije Ollrom, iz Donjega Miholjca u

¹ Milorad T. Milović, *Crmnica, tom 1. Bibliografija*, Redakcija Monografije o Crmnici, Virpazar, 2003.

² Marina Jurišić i Dragoljub Petrović, „Život i delo Branka Miletića“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LV/2, Matica srpska, Novi Sad, 2012, str. 255.

³ Isto, str. 255–266.

Slavoniji, a otac Dimitrije Dinko Miletić, iz Karlobaga u Primorju, doktor prava i kraljevski županijski tajnik. Osnovnu je školu završio u Donjem Miholjcu (1910), gimnaziju u Osijeku (1918), studije započeo u Zagrebu, a završio u Pragu (1924), đe je promovisan za doktora filozofije 1925. godine. Radio je u gimnazijama u Osijeku, Novoj Gradišci, Skoplju, Beogradu, kao asistent na Filozofskome fakultetu u Beogradu, sve dok nije 26. marta 1930. godine postavljen za docenta na tome fakultetu. U zvanje vanrednoga profesora izabran je 29. jula 1939. godine. U zvanje redovnoga profesora nije izabran nikad jer je 1945. presudom Suda časti Beogradskoga univerziteta isključen s

Univerziteta budući da je bio jedan od potpisnika *Apela srpskom narodu*⁴ iz 13. avgusta 1941. godine. Kako je Miletić izgleda bio iz grupe intelektualaca koja je taj *Apel* potpisala pod nagovorom ili prisilom, a ne iz kakve političke podrške fašistima, 1947. je vraćen u nastavu, ali ne na Filozofski fakultet no u Višu pedagošku školu u Beogradu. Umro je mlad, 30. oktobra 1949. godine.

Ako se rečenome doda da se usavršavao u Pragu, Parizu, Beču i Hamburgu; da je poznao sve slovenske jezike te njemački, francuski i engleski jezik; da je bio u uredništvu časopisa *Naš jezik* (od osnivanja 1933. do 1940); da je bio đak čuvene češke lingvističke škole Jozefa Hlumskega te da je predavao istorijsku fonetiku, opštu fonetiku, eksperimentalnu fonetiku, akcentologiju i dijalektologiju – završavaju se naše spoznaje o životu Branka Miletića. „Njegovu smrt nisu oglasili ni *Naš jezik* ni *Južnoslovenski filolog* iako je on tim dvama časopisima posvetio najbolje godine svoga života.“⁵

⁴ Riječ je o proglasu objavljen u listu *Novo vreme* (13. IX 1941) u kojemu se osuđuje komunistički pokret u Srbiji i komunistički ustanak, a narod poziva na poštovanje reda koji uspostavlja fašistička okupacija. Bilo je vrlo uglednih naučnih radnika i intelektualaca koji su potpisali taj *Apel* – što pod prisilom, što iz ubjedenja. Među potpisnicima bio je i Aleksandar Belić, predsjednik Srpske kraljevske akademije, što je mogao biti i dodatni razlog pojedinim njegovim asistentima i saradnicima da (dobrovoljno ili pod prisilom) daju potpis. U *Apelu* se između ostaloga kaže: „Dužnost je svakog pravog srpskog rodoljuba da svima silama nastane da se onemoguću paklene namere komunističkih zločinaca“. Bilo je, naravno, poznatih srpskih intelektualaca (poput Isidore Sekulić, Iva Andrića, Miloša Đurića i drugih) koji nisu ni pod pritiskom htjeli potpisati *Apel*. I dalje se pamti anegdota vezana za poznatoga prof. Miloša Đurića, koji je, na nagovor kompozitora Miloja Milojevića da potpiše *Apel*, odgovorio: *Lako je tebi, ti sviraš u diple, a ja predajem etiku.*

⁵ Marina Jurišić i Dragoljub Petrović, n. d., str. 256.

Nažalost, ni spoznaje o njegovu radu nijesu potpune. U Miletićevoj bibliografiji Marine Jurišić i Dragoljuba Petrovića mogu se naći četiri jedinice vezane za crnogorske govore: izvještaj o ispitivanju Vasojevića, okolini Bijeloga Polja i Virpazaru⁶; izvještaj o ispitivanju istočnocrnogorskih govora i govora u okolini Virpazara⁷; izvještaj o ispitivanju govora u Limljanima (Crmnica)⁸ te monografija o crmničkome govoru⁹. Autori bibliografije naglašavaju da postoji mogućnost da bibliografijom nijesu obuhvatili sve Miletićeve radove jer nijesu pronašli tri jedinice koje su najavljene („u pripremi za štampu“) u referatu za reizbor u zvanje docenta (1935). Od te tri jedinice dvije se i naslovom odnose na crnogorske govore: *Glavne osobine nekih zetsko-sjeničkih govora* i *Akcentatska sistema jednog zetskog govora (sela Trepče kod Berana)*. Bitno je naglasiti ovđe da nikad nije objavljena ni Miletićeva monografija o akcentatskome sistemu crmničkoga govora.¹⁰ Ako bi se pronašla ta monografija, zajedno s drugim neobjavljenim rukopisima naših dijalektologa prije Drugoga svjetskoga rata, saznanja o crnogorskim govorima bila bi znatno proširena – naročito kad se uzme u obzir da poratna dijalektologija gotovo

⁶ Branko Miletić, „Izveštaj g. Branka Miletića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. II, Beograd, 1935, str. 13–16.

⁷ Branko Miletić, „Izveštaj g. Branka Miletića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. IV, Beograd, 1937, str. 21–25.

⁸ Branko Miletić, „Izveštaj g. Branka Miletića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. V, Beograd, 1938, str. 30–32.

⁹ Branko Miletić, „Crmnički govor“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. IX, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1940.

¹⁰ Pominje je i Henrik Barić u prikazu doktorata Mihaila Stevanovića: H. Barić, „Stevanović S. Mihailo – Istočnocrnogorski dijalekat. S kartom uz tekst. Biblioteka Južnoslovenskog filologa, 5, Beograd, 1935, 1–128.“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XVI, sv. I, Beograd, 1936, str. 159–163.

ni u čemu nije nadmašila način rada Branka Miletića, koji i dalje može služiti kao uzor.

U prvome izvještaju o ispitivanju crnogorskih govora vidi se da je Miletić imao namjeru da obuhvati široko područje. Mora da je to ispitivanje, između ostaloga, bilo polazište za studiju *Glavne osobine nekih zetsko-sjениčkih govora*, koju Jurišić & Petrović spominju, a koja je do danas nepoznata. Miletić konstatuje: „Na terenu bavio sam se od 9 avgusta do 14 septembra (1934. godine¹¹ – prim. A. Č.); za to vreme obišao sam ova mesta:

I *Lijeva Rijeka*, Jablan, Duške, Levaja, Kami, Krkor, Malo Slacko, Lopate; Mateševo, Bare, Kralje, Slatina, Salevići.

II *Andrijevića*, Zabrdje, Trešnjevo, Trepča, Vinicka, Buče, Lužac, Dolac, Marsenića Rijeka, Ljute, Donja Ržanica, Rovce, Kaludra, Zagorje, Luge, Pešca – *Berane*, Petnik, Dapsiće, Budimlje, Zagrađe, Goražde, Mašte, Dragosava, Babino – *Šekular*, Ulica, Mezgalje, Jašovići, Spaljevići, Strane, Kukalji, Orah – *Lubnice*, Kurikuće, Glavac, Zaostro, Praćevac.

III *Bijelo Polje*, Nedakusi, Potkrajce, Obrov, Resnik, Rasovo, Strojtenica, Njegnjevo, Oluje.

IV *Virpazar*, Limljani.

Detaljno ispitao sam izgovor *Trepče* i okolnih sela¹² (Trešnjeva, Vinicke, Marsenića Rijeke); u ostalim mestima

¹¹ Kako se vidi, Miletić navodi precizan datum boravka na terenu. Osim Vasojevića i Bijeloga Polja, boravio je u Virpazaru i Limljanima, pa se taj datum može uzeti ujedno i kao datum početka njegova bavljenja crmničkim govorom, mada je i prije izrade *Izveštaja* (kako i sam napominje) boravio u tim krajevima kako bi sastavio „potsetnik“. Stoga nijesu u pravu Marina Jurišić i Dragoljub Petrović kad konstatuju da „nema naznaka kad je Miletić počeo istraživanja govora Crmnice“ – Marina Jurišić i Dragoljub Petrović, n. d., str. 259, fusnota 9.

¹² Očigledno je to ispitivanje bilo ključno za nastanak studije koju Jurišić & Petrović spominju – *Akcenatska sistema jednog zetskog govora (sela Trepče*

zadržao sam se koliko mi je bilo potrebno da utvrdim sve glavne crte (kao kontrola služio mi je pri tom potsetnik, koji sam izradio prilikom svog ranijeg bavljenja u ovim krajevima).“¹³ Sve navedene govore Branko Miletić smješta u tzv. zetsko-sjениčki dijalekatski tip. Kako se vidi, podijelio ih je na četiri grupe – i to na osnovu izgovora poluglasnika, glasa *h* i akcenta. Taj njegov pionirski postupak izuzetno je značajan jer je prvi uočio, iako to eksplicitno ne kaže, da je izgovor *jata* irelevantan za klasifikaciju crnogorskih govora. Nažalost, taj Miletićev postupak bio je bez uticaja na kasnije dijalektologe koji su se bavili crnogorskim govorima (i koji su kriterijume za podjelu štokavskih govora neadekvatno primjenjivali pri podjeli crnogorskih).

Za prvu grupu konstatovao je ove osobine: 1) vrlo otvoreno *a* umjesto poluglasnika (izgovor između *ä* i *ie*): *mägla, táma, dänäs, oväcä*; 2) diftonški izgovor dugoga *jat*, npr. *striéla, siéno, obiédio, pòsliē*, a kratko *jat > je*, „koje umekšava sve prethodne konsonante sem *r*: *pljèna, cèrat, dèd, šème, cédilo, gòret*“¹⁴; 3) gubljenje konsonanta *h* (bez zamjene s drugim glasovima); 4) sonant *l* ima tvrdi izgovor pred vokalima zadnjega reda, a mekši pred vokalima prednjega reda; 5) postoje sva četiri akcenta, ali tako što se kratkosilazni akcentat prenosi s potonjega sloga na prethodni kao kratkouzlazni ili dugouzlazni (u zavisnosti od dužine prethodnoga sloga), a u ostalim slučajevima se kratkosilazni akcentat ne prenosi, dok se dugosi-

kod Berana), nažalost, takođe izgubljene. U *Izveštaju* o kome je riječ, na kraju njegovu, dat je primjer govora Trepče na osnovu priče „Aga i Novo“ koju je saopštio jedan tipični govorni predstavnik. Uz priču su data i objašnjenja nepoznatih riječi.

¹³ Branko Miletić, „Izveštaj g. Branka Miletića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. II, Beograd, 1935, str. 13.

¹⁴ Isto, str. 14.

lazni uopšte ne prenosi: *vòda, lúka, košùlja, zimûs, vodê*. Odmah treba reći da diftonški izgovor tzv. dugoga jata u crnogorskim govorima nakon Miletića nije potvrdio nijedan dijalektolog. Nijesu ga potvrdili ni njegovi savremenici koji su u izvještajima opisivali isto ili blisko područje onome koje je on ispitivao (poput npr. Aleksića, koji je opisivao vasojevičke govore, ili Paštroviće što se graniče s Crmnicom, u kojoj Miletić takođe navodi takav izgovor jata). Jedno je sigurno – grupa *ije* u crnogorskim govorima najčešće glasi *ie*. To potvrđuju manjeviše sve studije o crnogorskim govorima (problem je u neujednačenome obilježavanju pojava). U konkretnome slučaju Miletića mora da je zavela dužina na drugome dijelu te grupe (*e* iz *ie*) – akcentovana ili neakcentovana, svejedno. Izgovor *ijé/ié*¹⁵ (od tzv. dugoga *jat*) umjesto standardnoga *ijè* mora da je zaveo Miletića da pogrešno obilježi oblike poput *striéla*. Da je *i* označavao kao *ĩ* (kraće od običnoga kratkoga *i*), Miletić bi bio bliži stvarnome izgovoru. Njegovo „diftonško“ označavanje grupe *je* ne može se shvatiti ni kao *je* ni kao prijelaz k tome *je* jer bi u tome slučaju njegovi oblici *siéno, obiédio* morali glasiti *šéno, obljedio* – budući da i sam konstatuje dosljednost jekavske jotacije u govoru o kojemu piše. U svima slučajevima u kojima govori o diftonškome izgovoru dugoga *jat* primjećuje se ista pravilnost – dugo *e* (akcentovano (uzlazno ili silazno) ili neakcentovano) i kratko *i*. Upravo je takva situacija uslovlila pogrešno obilježavanje. Isto važi i za njegov opis crmničkoga govora, o čemu će kasnije biti riječi.

Za drugu grupu konstatovao je samo jednu osobinu po kojoj se razlikuje od prve – standardni vokal *a* umjesto nekadašnjega

¹⁵ Takvi su oblici poznati u našoj dijalektologiji. Viđeti npr. Jovan Vuković, „Govor Pive i Drobnjaka“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XVII, Beograd, 1938-1939, str. 14. ili Milan Rešetar, „Srpski dijalektološki zbornik, knjiga III“, *Južnoslovenski filolog*, knj. VI, Beograd, 1926-1927, str. 254.

poluglasnika. Jedino „sporadično“ kod najstarijih govornih predstavnika u Trepči, Mezgaljima, Trešnjevu, Vinickoj i Lugama umjesto nekadašnjega poluglasnika registrovao je otvoreno *e* (ϵ). Kao tipičnu osobinu treće grupe navodi „poluekavizam“, odnosno ijekavsko-ekavski alternant *jata*, npr. *Bijelo Polje – belopoljski*, te postojanje „vrlo slaboga *h*“ (pored oblika bez *h*, koji su dominantni), npr. *hàjde*. Iako je akcenatski sistem treće grupe identičan s onim iz prve dvije, Miletić konstatuje postojanje primjera s „najnovijom akcentuacijom“, što tumači hercegovačkim uticajem. Četvrta se grupa od prethodne tri najviše razlikuje po akcentu – dok su prethodne tri četvoroakcenatske, ona je dvoakcenatska (ima samo silazne akcente, a kratkosilazni se prenosi samo s krajnjega otvorenog sloga – i to kao kratkosilazni ili dugosilazni, u zavisnosti naravno od dužine prethodnoga sloga). Alternant poluglasnika u četvrtoj grupi isti je kao u prvoj, a *h* se čuva samo na kraju riječi (ili alternira s *k*), npr. *rèkoh/rèkok*. Ostale diferencijalne crte četvrte grupe koje Miletić navodi su *sn, zn > šn, žn* (*šnijeg, požnăt*), *šć, žđ > ć, đ* (*ićèrat, rāđèla*) te tendencija jednačenja finalnoga *m* sa *n*, npr. *imāmⁿ*.

Sljedeći izvještaj Miletić je posvetio „istočnocrnogorskim govornima“. „U dva maha (avgusta i septembra) obišao sam: a) sva naselja od Bijelog Polja uz Lim do granice vasojevičkog govora (Pripčice, Kruševo, Krš Femića, Brzavu, Ramlje, Pašića Polje, Žurenj, Nišane, Bioča, Krlje, Štitare); b) naselja u okolini Virpazara (Kruševicu, Popratnice, Dupilo, Donje Brčele, Briega, Oraovo, Bukovik, Sotoniće, Boljeviće, Godinje, Jasen).“¹⁶ Međutim, kako je u prethodnome izvještaju posvetio više prostora govornima koje ovđe navodi pod a), u ovome izvještaju Miletić se bavi samo najkarakterističnijim pojavama crmničkoga govora.

¹⁶ Branko Miletić, „Izveštaj g. Branka Miletića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. IV, Beograd, 1937, str. 21.

Već je rečeno kakva je sudbina poluglasnika u crmničkome govoru. U vezi s konsonantom *h* Miletić ovđe donosi preciznije podatke. Na početku riječi *h* se gubi (bez zamjene s drugim fonemima), a sasvim rijetko se čuje „slabo *h*“ (npr. *ajduk* i *^hajduk*. *H* se gubi i na kraju riječi, ali Miletić izdvaja posebne slučajeve: a) imenice koje se završavaju na *h* umjesto toga *h* mogu imati *^h*, *ø*, *f*, *p*, *k* ili *v^f* koje je unijeto iz intervokalnoga položaja (iz kosih padeža), npr. *vāzdu*, *vāzdu^h*, *vāzdu^k*, *vāzdu^{v^f}* i sl. Genitiv plurala ima najčešće *-ā*, rjeđe *-āk* ili *-ā^h*, npr. *đinarā*, *đinarāk*, *đinarā^h*. I prvo lice aorista i imperfekta ima *-k*, *^h* ili *-ø*. U sredini riječi *h* se različito upotrebljava (čak i pod istim uslovima): u intervokalnome položaju je najčešće izgubljeno (bez zamjene), ali je moguća i njegova zamjena sa *v*, *ʎ*, *f* ili *j* (*graorica*, *graʎorica*, *duvan*, *dufan*, *grejota*); pored konsonanta se *h* gubi (*manit*, *kinut*), premda i tu ima odstupanja (*drktat*, opet prema *drtat*). Nije mnogo stabilniji ni sonant *j*. Najbolje se čuva u inicijalnome položaju. Primjeri poput *esmo*, *edān* nastali su pod uticajem sandhija (upor. *niedān*, *niesmo*). Čuva se i između vokala zadnjega reda, npr. *guja*, *običaju*, *boja*, a u ostalim slučajevima *j* se uglavnom gubi: *pozamit*, *na robiu*, *priatelj*, *jae*, *sve(j)eno* / *sveno*, *svoe* i sl. Nestabilan je i sonant *v*. Gubi se u inicijalnome položaju ispred konsonanata, npr. *lakno*, *ljeverica*, *lještāc*, *ljetār*, *rumetin*; u intervokalnome položaju (naročito uz *o*), npr. *zadooljan*, *roitano*, *ladoina*, *svetokoina*, *trgoāc*, *udoica* itd. Uproščavanje konsonantskih grupa česta je pojava: a) *t*, *d* u prefiksima i prijedlozima gubi se redovno ispred *s*, *z*, *ś*, *ž*, *š*, *ž*, npr. *ko sestre*, *pre samu noć*, *o šale*, *o Skadra*; b) *d* ispred *n* i *nj*, npr. *ko njega*, *ene*, *banjak*, *pre noć*; c) u grupama *sc*, *šć*, *žđ* gubi se prva komponenta, npr. *raciepile*, *krćen*, *grođe*, *kođi* itd. Akcenatski je sistem Miletić opisao ukratko u prethodnome izvještaju, pa se u ovome nije zadržavao na tome segmentu. U vezi s morfološkim karakteristikama istakao je obličko jednačenje nominativa s vokativom kod ženskih ličnih

imena, pridjevski sufix -eme umjesto -emu (npr. *boljeme, našeme*), *ju > u* u 3. licu množine prezenta (npr. *čitau, čekau, greu*). A dvije stavke (od ukupno deset) odnose se na sintaksu: upotreba padeža i kongruencija. Prijedlozi *među* i *za* idu s instrumentalom i akuzativom i uz glagole kretanja i uz glagole mirovanja: *eto ga među one vrbe / eto ga među oniema vrbama; uljegli su vukovi među ovcama / uljegli su vukovi među ovce* i sl. Prijedlog *po* (kad znači prostiranje) ide s lokativom jednine i genitivom množine: *prostire aljine po onoz ledini / čuau stoku po oniä baštinä*. Isto važi i za prijedlog *pri*, npr. *šedi pri njejoj košari – eto ga ruča pri oniema drevadima – esi li pri parä*. Prijedlog *o* stoji samo s lokativom, npr. *obljesi torbicu o ramenu, udari ga o zemnji*. Zabilježio je i miješanje socijativa i oruđnika, npr. *udario ga e drvom / z drvom; trgue ovcama / s ovcama*. U vezi s kongruencijom opisao je pojave poput *oa dva (tri, četiri) dobra mnadića / ovi pe dobriä mnadičä / ove pet liepiä selä / one pet udatiä čeri / ove dva dobra konja* itd.

I naredni Miletićev izvještaj odnosi se na crmnički govor. Odnosi se na „akustička ispitivanja srpskih vokala (pomoću strobiliona) u praškom Institutu za eksperimentalnu fonetiku i za ispitivanja crmničkog govora...“¹⁷ Umjesto navođenja osobina crmničkoga govora Miletić u tome izvještaju kao ilustraciju donosi tekst iz Limljana koji mu je saopštila tamošnja govorna predstavnik Milica Vulević. Kao što se vidi, pripreme za izradu monografije o crmničkome govoru trajale su dugo i rađene su ozbiljno. Ostaje nerazjašnjeno je li Miletićev naum da dade potpun opis crmničkoga govora bio motivisan samo lingvističkim razlozima ili je možda i on potomak kojega od crmničkih Miletića iseljenih u Hrvatsku. Kako god, njegov je dijalektološki doprinos takav da ga ne može zaobići nijedan pregled crnogorskih

¹⁷ Branko Miletić, „Izveštaj g. Branka Miletića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. V, Beograd, 1938, str. 30.

govora. Taj je doprinos još značajniji kad se uzme u obzir vrijeme u kojemu je nastao i uslovi u kojima je nastajao. Radi ilustracije dovoljno je navesti podatak da je Branko Miletić u molbi Rektoratu da mu odobri odsustvo radi provjere skupljenoga materijala u Crmnici naveo da to ne može raditi ljeti „zbog velikih vrućina i malarije koji tamo u to vreme vladaju“.¹⁸

Nije ovo povod za interpretaciju svih, ni približno svih, pa čak ni glavnijih specifičnosti crmničkoga govora koje Miletić u svojoj monografiji navodi (njegova monografija ima 455 strana). Mi ćemo se samo načelno osvrnuti na neke važnije metodološke postupke njegova ispitivanja i opisa crmničkoga govora te na samu monografiju. Marina Jurišić i Dragoljub Petrović sasvim utemeljeno ističu: „Svoje izuzetno naučno utemeljenje Miletić je pokazao i monografskim opisom govora Crmnice, na koji se može gledati kao na obrazac po kome bi takva ispitivanja trebalo obavljati. Ta je Miletićeva rasprava, naime, odmah nadmašila sve druge koje su se pre nje pojavile, a po širini uvida u problematiku arhaičnijih govora na prostoru Crne Gore, kao i po ozbiljnosti analize sabranih činjenica, njene su vrednosti i do danas ostale nenadmašene.“¹⁹ Ako se kad dođe do neobjavljenoga Miletićeva rukopisa o akcenatskome sistemu Crmnice, crmnički će govor imati potpun opis, kao malo koji drugi govor crnogorski (dosad su tako podrobno opisani jedino uskočki (Milija Stanić) i pivski govor (Jovan Vuković)), opis kakav se danas – iz poznatih razloga – više ne može dati.²⁰ Monografija o crmničkome govoru Branka Miletića izdvaja se

¹⁸ Marina Jurišić i Dragoljub Petrović, n. d., str. 259, fusnota 9.

¹⁹ Isto, str. 259–260.

²⁰ Miletić uzgred navodi u monografiji o crmničkome govoru (str. 222) da ima „ponešto materijala“ iz usmene književnosti u Crmnici, ali ih ne donosi uz monografiju jer je za ilustraciju govora smatrao prikladnijim obične razgovore sa seljanima. Ne samo za dijalektologiju no i za crnogorsku usmenu

ne samo od onih koje su joj prethodile no i od svih dosadašnjih monografija i studija o crnogorskim dijalektima i po tome što je znatan prostor u njoj posvećen sintaksičkim osobinama. To je registrovao i Pavle Ivić u kratkome osvrtu na nju: „Iscrpan opis fonetike, morfologije i sintakse (ovoj poslednjoj posvećeno je preko 120 strana, dakle više nego i u jednom drugom radu o našim dijalektima). Deskripcija, rađena na moderan način, pokazuje veliku lingvističku kulturu autorovu. Fonetske pojave osvetljene su realno u svojim mnogostrukim prelivima i kolebanjima. Izgovor nekoliko glasova (*k'* i *g'*, *l*, *š* i *ž*) prikazan je palatogramima. Baš zbog visokog kvaliteta ove monografije mora se žaliti što pri raspravljanju u fonetskim promenama nedostaju fonološki kriteriji. (...) Izašavši neposredno pred rat, knjiga nije stigla da bude ocenjena u nauci, što pored ostalog znači da tačnost njenog materijala nije ni potvrđena ni opovrgnuta.“²¹ Ostaće nejasno zašto je Ivić u svoj, inače korektan osvrt na Miletićeve monografiju, unio potonju rečenicu iz ovoga citata. Zbilja ostaje za žaliti što je Miletićeva knjiga izašla pred rat jer o njoj nema prikaza koji su pratili druge naše dijalektološke monografije. A ti bi prikazi, nema sumnje u to, morali biti pozitivni. Oni koji su najčešće pisali te prikaze i recenzije bavili su se uglavnom metodologijom ispitivanja dijalekta i načinom opisa govora, a osim Milana Rešetara niko od njih nije ni mogao potvrditi ili opovrgnuti ponuđeni „materijal“. Kako je Miletić poslije rata izgubio nacionalnu čast i postao „nepodobna ličnost“, nije se čuditi što u tome poratnome periodu nije bilo pozitivnih osvrta na njegovu monografiju. A da

književnost od velikoga bi značaja mogao biti pronalazak i publikovanje njegove rukopisne zaostavštine.

²¹ Pavle Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. – *Celokupna dela*, knj. II, redaktor Milorad Radovanović, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2001, str. 229–230.

je pak bilo razloga za sumnju u građu koju nudi, u tome je periodu imao ko u nju posumnjati – crmnički je govor bio poznat i Milanu Rešetaru, i Radomiru Aleksiću, i Radosavu Boškoviću, i Mihailu Stevanoviću.

Miletić na početku navodi razloge koji su usloveli kompaktnost crmničkih govora: „Crmnica je, kao što je naglašeno, sa svih strana – čak i sa jezerske – okružena neprekinutim nizom planina znatne visine, tako da je saobraćaj sa susednim predelima znatno otežan i održava se preko retkih prevoja. Jedini prirodni izlaz, i to na Skadarsko Blato, predstavlja uska dolina Virštice.“²² Kao istovjetna (jezički) s crmničkim selima navodi i dva krajinska sela (danas se oba smatraju crmničkim) – *Seoca* i *Krinjice/Krnjice*, zatim govor pravoslavaca u selu *Dračev(vice)* (takođe se danas smatra crmničkom), „koja se nalazi još dalje na istoku i u kojoj je naš živalj već jako izmešan sa arbanaskim“²³ te sela *Trново* i *Komarno* (još početkom XVII vijeka ubrajana i u crmnička i u riječka) na koja „privremena odvojenost od Crmnice – o kojoj se inače ne zna ništa pouzdano – nije ostavila приметnog traga u govor: ona u lingvističkom pogledu čine potpunu celinu sa ostalim crmničkim naseljima.“²⁴ Miletić u uvodnome dijelu daje kratak i sadržajan osvrt na istorijske prilike u Crmnici, geografski položaj, način života i druge aspekte koji su mogli biti od uticaja na govor. Nije propuštio da navede ni pomene Crmnice u *Ljetopisu Popa Dukljanina*, ni u poveljama kralja Vladislava, ni u opisima Marjana Bolice itd. Bez obzira na postojanje sedam crmničkih plemena, za jezičku kompaktnost Crmnice Miletić smatra da je presudna bila geografska odvojenost od ostatka crnogorske teritorije. A onđe će nije bilo jakih geografskih

²² Branko Miletić, „Crmnički govor“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. IX, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1940, str. 212–213.

²³ Isto, str. 214.

²⁴ Isto, str. 214.

(prirodnih) granica, postojale su druge – jezičke i konfesionalne: „Što se tiče spoljašnjih uticaja, njih ima srazmerno najviše u naseljima pored Riječke Nahije i Paštovića sa kojima nisu retke ženidbene veze, ali ni oni nisu naročito jaki. U ostalim delovima ima ih još manje, jer susedi nisu pravoslavni (Mrkovići i Tuđemili su muslimani, Zupci i Šestani katolici itd.), tako da jače društvene veze uopšte ne postoje. Intenzivniji arbanaski uticaj primetio sam samo u Dračevici, u kojoj su Srbi bilingvi, inače ga nema.“²⁵ Kao najbliži crmničkome navodi govor Riječke nahije (koji nažalost do danas nema monografski opis), za paštrovski kaže da je udaljeniji, a mrkovički i zubački još udaljeniji. Vrlo je malo osobina koje remete jezičku kompaktnost Crmnice, i Miletić im gotovo ne pridaje značaja. Kao distinktivnu crtu Gornje (plemena Podgor, Dupilo i Brčeli) i Donje Crmnice (plemena Glu(h)i Do, Sotonići, Limljani, Boljevići) navodi prijelaz *sn > šn*. A „jedina potpuno jasna izoglosa (Dušän *Jōko* : Dušän *Jōkō*) poklapa se međutim sa granicama nahije: prvi je oblik običan u Crmnici, dok je drugi ograničen na pomenuta tri krajinska sela.“²⁶

Branko Miletić imao je jednu prednost u odnosu na sve naše dijalektologe do danas. Bio je apsolutno upućen u slovenska jezička pitanja i bio je poznavalac neslovenskih jezika. Zbog toga je mogao davati opservacije o prirodi glasova, njihovu razvitku u crmničkome govoru, albanskome jezičkom uticaju, preplitanju uticaja talijanskoga jezika i mletačkoga dijalekta (naročito je ilustrativan primjer *famelja*, za koji kaže da je produkt dvostrukoga uticaja – mletačkoga i talijanskoga: „imamo na jednoj strani mlet. *e* (isp. mlet. *fameia*, *famegia*), a na drugoj ital. *lj* (isp. ital. *famiglia*)“²⁷) itd. Tako je cijelih deset stranica posvećeno zamjeni stranih vokala. Drugi ne manje značajan kuriozitet Branka

²⁵ Isto, str. 218.

²⁶ Isto, str. 218.

²⁷ Isto, str. 258.

Miletića jeste precizna ubikacija apsolutno svih primjera kojima ilustruje stanje u crmničkome govoru (možda je to uslovljeno između ostaloga i time što se nije mogao oslanjati na šecanje poput dijalektologa koji su opisivali svoj maternji govor, već isključivo na bilježnicu). Već je rečeno da se, za razliku od ostalih dijalektologa koji su sintaksi posvećivali malo ili nimalo pažnje, sintaksičkim pitanjima bavio kao i svim ostalim. Pažljivim iščitavanjem njegove monografije mogao bi se sastaviti i rječnik karakteristične leksike crmničkoga govora jer je za sve takve riječi uglavnom davao objašnjenja (iako ih nije navodio iz leksikografskih namjera no samo za ilustraciju pojava koje je opisivao), nerijetko se baveći i etimologijom.

Koliko je Miletićev postupak bez premca u našoj dijalektologiji, neka pokažu ovi podaci. Za svako je selo proučio govor tri ili četiri tipična govorna predstavnika (a đe je bilo potrebno, čak i do deset po selu), koji su tu rođeni i odrasli, ograničavajući se na jezik staraca. Žene nije uzimao u obzir zato „što je u Crmnici doskora vladao običaj da se devojkice ne udaju u isto selo, zbog čega žene po pravilu ne predstavljaju čist dijalekatski tip.“²⁸ Ispitivanje je započeo na Viru, đe je iz svakidašnjih razgovora s tipičnim govornim predstavnicima bilježio karakteristične osobine koje je zatim provjeravao na terenu, u svakome selu ponaosob. Ispitanici nijesu, naravno, znali koji je cilj njegovih ispitivanja već je zapodijevao razgovore na historijske teme, interesovao se za običaje, kulturu, svakodnevicu. „Izradivši prvo iscrpnu sliku virskog govora, proširio sam postepeno svoja ispitivanja i na ostala sela, pre svega na Godinje, Limljane, Brijege, Papratnice i Brčeli, obuhvatajući tako celokupno govorno područje (pomenuta sela nalaze se na suprotnim krajevima Crmnice). Pošto sam tako utvrdio značaj i prostiranje svake pojedine crte, obišao sam i sva ostala sela

²⁸ Isto, str. 221.

beležeći stalno slobodne razgovore tipičnih pretstavnika i proveravajući istovremeno zabeležene karakteristične crte. Završivši rukopis, proverio sam ponovu *svaku* zapisanu reč u po dva do tri sela, a neke, koje su mi s bilo kojega razloga izgledale sumnjive, i na celom području.“²⁹

Na interpretaciji građe koju Miletić donosi nećemo se zadržavati jer bi nas odvela u opširnost koja prevazilazi namjere ovoga osvrta. Za ovu priliku reći ćemo samo da pored tipičnih crmničkih govornih crta, kojih svakako ima nemali broj, Miletićeva građa ipak u svim znatnijim osobinama potvrđuje skladnu uklopljenost crmničkoga govora u opštecrnogorski jezički sloj. I danas, sedamdeset pet godina nakon njezina nastanka, monografija o crmničkome govoru Branka Miletića podjednako može služiti kao neprevaziđen uzor u dijalektologiji. Pronalazak rukopisne zaostavštine Branka Miletića i ostalih dijalektologa ili filologa uopšte koji su se bavili Crnom Gorom i publikovanje te građe morao bi biti posao od prvorazredna značaja za montenegristikumu. Ta rukopisna građa sigurno čuva obilje osobina koje su trajno nestale usljed urbanizacije i raseljavanja stanovništva. Uz Milana Rešetara Branko Miletić ostaje najznačajniji izvanjac koji se bavio proučavanjem crnogorskih govora.

Citirana literatura

- Barić, H(enrik): „Stevanović S. Mihailo – *Istočnocrnogorski dijalekat*. S kartom uz tekst. Biblioteka Južnoslovenskog filologa, 5, Beograd, 1935, 1–128.“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XVI, sv. I, Beograd, 1936, str. 159–163.

²⁹ Isto, str. 219.

- Ivić, Pavle: *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*. – *Celokupna dela*, knj. II, redaktor Milorad Radovanović, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2001.

- Jurišić, Marina i Petrović, Dragoljub: „Život i delo Branka Miletića“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, LV/2, Matica srpska, Novi Sad, 2012, str. 255–266.

- Miletić, Branko: „Crmnčki govor“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. IX, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1940.

- Miletić, Branko: „Izveštaj g. Branka Miletića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. II, Beograd, 1935, str. 13–16.

- Miletić, Branko: „Izveštaj g. Branka Miletića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. IV, Beograd, 1937, str. 21–25.

- Miletić, Branko: „Izveštaj g. Branka Miletića“, *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanovića*, sv. V, Beograd, 1938, str. 30–32.

- Milović, Milorad T: *Crmnica, tom 1. Bibliografija*, Redakcija Monografije o Crmnici, Virpazar, 2003.

- Vuković, Jovan: „Govor Pive i Drobnjaka“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XVII, Beograd, 1938-1939, str. 14. ili Milan Rešetar, „Srpski dijalektološki zbornik, knjiga III“, *Južnoslovenski filolog*, knj. VI, Beograd, 1926–1927.